

100-РІЧНИЙ ЮВІЛЕЙ

Я люблю розмай твоїх долин,
Де в сади дніпрова синь вплелася,
Там пшениця щедра в полі гра
Колосом, як золото вогненне...
Піснею любові і добра
Стала ти, Черкашино, для мене.

Дмитро Луценко

Здається на все, чим багата природа Придніпров'я, щедра черкаська земля. Степові далі і дрімучі ліси, молоді гаї і квітучі сади, безкраї лани, які щедро родять хліб і наливають життєдайними соками плантації солодкого кореня, створені працею людини.

Саме тут, па Черкащині, в басейні річки Південний Буг, у верхів'ї річки Уманка в селищі міського типу Верхнячка розташована Верхняцька дослідно-селекційна станція Інституту цукрових буряків Української академії аграрних наук, якій у 1999 році виповнюється 100 років.

Враховуючи вагомні здобутки і великі досягнення, з якими дослідно-селекційна станція підійшла до свого столітнього ювілею, вона по-праву займає одне з провідних місць серед науково-дослідних установ в галузі рослинництва не лише в Україні, а й у світі.

Передумовою створення мережі установ з виведення сортів цукрових буряків та розмноження їх насіння було бажання цукрозаводчиків України звільнитися від диктату західноєвропейських фірм Шрайбер, Кляйнванцлебен, Вільморен, з метою забезпечення власним насінням посівів та вирощування цукрових буряків на гірзаводських бурякових плантаціях та в селянських господарствах на контрактній основі з цукровими заводами.

Ініціатором заснування станції в Верхнячці був Г. А. Мартін. Характеризуючи дореволюційний період, слід відмітити, що дослідно-селекційної станції в сучасному розумінні тоді не було. Спочатку роботу проводили аматори, на Верхнячці ними були В. А. Гловінковський з 1899 по 1909 роки, а після його смерті цю роботу продовжив Е. С. Пекарський, які були інженерами-хіміками цукрового заводу. Це була перша спроба створити вітчизняну селекцію і насінництво цукрових буряків.

При цукровому заводі поступово створюється лабораторія селекційного відбору.

У 1912 році керуючим землями Верхняцького цукрового заводу і призаводською лабораторією селекційного відбору призначають Б. А. Паншина, людину високоосвічену, яка чудово розуміла важливість наукових досягнень для успішного розвитку вітчизняного буряківництва, перш за все з питань селекції і насінництва. Колектив лабораторії почав цілеспрямовано працювати над створенням сортів, репродукуванням насіння цукрових буряків фабричної генерації.

Селекційно-насінницька робота на Верхнячці проводилась під методичним керівництвом спеціаліста в галузі біології та селекції цукрових буряків Е. П. Костецького, який працював в Петроградському бюро прикладної ботаніки. Тому в селекційно-насінницькій роботі використовувались не тільки місцеві матеріали, а також сорти ряду зарубіжних фірм Шрайбер, Кляйнванцлебен та інші. Паралельно в селекційному процесі опрацьовувались вітчизняні матеріали урожайного напрямку з Ситковецької, Уладівської, Харківської станцій. Така робота увінчується успіхом, з-за кордону не ввозиться насіння фабричної генерації.

Б. А. Паншин, як людина великих організаторських здібностей, паралельно з селекцією та насінництвом цукрових буряків створює сприятливі умови початку селекційно-насінницької роботи з зерновими культурами.

У 1912 році на посаду селекціонера зернових культур запрошується учень професора Київського університету В. В. Колкунова А. К. Вишневський.

В перші роки робота проводилась на оцінку існуючих селекційних і місцевих сортів з метою відбору найбільш врожайних.

Перша світова війна негативно вплинула на економічний розвиток не тільки Росії, а й західних країн. Так, з Польщі в Удич евакуювалась Млавська селекційна станція. Селекціонер цієї станції Л. К. Нев'ярович в 1914-1922 роках очолював роботи з селекції цукрових буряків на Верхняцькій селекційній станції.

У зв'язку з революційними подіями і громадянською війною, нелегким було становище станції в 1917-1919 роках. На початку 1918 року станція залишилася без землі. Наукові дослідження проводились на полях фільтрації цукрового заводу, вся робота колективу була зосереджена на збереженні напрацьованих матеріалів.

У травні 1918 р. В. І. Ленін підписав декрет про націоналізацію цукрової промисловості. Рівно через рік на Україні при Київцукрі створюється відділ селекції цукрових буряків, куди увійшли всі селекційні станції, засновані на Україні, де було збережено напрацьовані матеріали. З цього часу і почала формуватись Верхняцька селекційна станція в самостійну науково-дослідну установу, до складу якої увійшли два відділки "Верхняцьке" (с. Верхнячка), де проводилась робота з селекції, і "Вербоватське" (с. Вербова-та), де велись роботи з насінництва, з земельною площею в 628 га і штатом науково-технічного персоналу з шести осіб. Її директором було призначено Е. С. Пекарського.

Селекцію цукрових буряків після повернення Л. К. Нев'яровича в Польщу продовжив В. В. Михалевич.

Війни - перша світова і громадянська - привели насінництво до занепаду, виникла потреба купувати за високими цінами насіння еліти у західноєвропейських фірм.

Декретом "Про насінництво", рішенням уряду на території колишнього Радянського Союзу в 1921 році створюється 14 селекційних станцій з організуючим центром Голоцукор, в це число ввійшла і Верхняцька, яка на той час повністю сформувалась як селекційно-насінницька з цукрових буряків та зернових культур. Директором станції знову призначено Б. А. Паншина.

З 1921 р. в селекції зернових культур широко використовуються колекційні матеріали сортів з Америки, Африки, Азії, Західної Європи, різних регіонів країни, зібраних спеціалістом В. М. Громачевським на Всеросійській сільськогосподарській виставці. Відділом селекції зернових культур в цей період завідував М. Ф. Деревецький.

Перед станцією було поставлено завдання довести виробництво насіння цукрових буряків, зернових культур в найкоротші строки до розмірів, які забезпечували б повністю потреби державного замовлення.

Основою успішного виконання наукової програми було створення міцної матеріально-технічної бази. В період з 1923 по 1929 роки проводилось будівництво та технічне оснащення станції, в результаті якого вона одержала просторі і добре обладнані лабораторії, житлові будинки для 11 працівників, необхідну кількість інвентаря та обладнання.

У 1924 р. ліквідуються Удицька, Ситковецька, Кальнікська

селекційні станції, селекційні матеріали з них передають на Верхнячку, директором станції призначають Е. В. Хреннікова.

Оригінальні або місцеві селекційні матеріали періоду 20-х років представляли собою складні гібриди. Перші сортовипробування, проведені на станції в 1923-1924 рр., показали, що сорти були низькопродуктивні, але мали підвищену цукристість.

У 1925-1930 рр. під керівництвом завідувача відділу В. В. Михалевича удосконалюється методика селекції цукрових буряків. Вперше в селекційній практиці ним запропоновано і широко застосовується гібридизація в поєднанні з індивідуальним і груповим методами відбору, що приносить плідні результати. Виведені сорти цукрових буряків типу "нормаль" поєднують продуктивність з підвищеною цукристістю (В 1406, В 1408, В 1612 та інші). Потрібно відзначити, що коренеплоди цукрових буряків другого року життя висаджувались без дотримання суворої просторової ізоляції, але при цьому застосовувався поляриметричний відбір. Раціональне поєднання гібридизації і відбору забезпечує успіх селекційної роботи.

Багатий колекційний матеріал зернових культур, творча, вдумлива праця селекціонерів під керівництвом завідувача відділу Л. П. Максимчука дали можливість уже в 1926-1930 роках передати у виробництво сорт вівса Верхняцький 053, озимого жита Таращанське II, ячменю Верхняцький 04, Верхняцький 06, які успішно замінили на колгоспних полях сорти іноземної селекції.

У 1931 році Е. В. Хреннікова запрошують на викладацьку роботу в Уманський сільськогосподарський інститут, директором станції призначають Д. Г. Корнякова.

На цей час були повністю освоєні селекційні та насінницькі сівозміни. У початковий період свого розвитку станція не займалась вивченням питань агротехніки та удобрення сільськогосподарських культур, механізації технологічних процесів. Перехід від одноосібних до колективних форм господарювання, створення державних та колективних сільськогосподарських підприємств з земельним наділом 600 і більше гектарів ставить перед спеціалістами станції нові завдання. Збільшення об'єму робіт потребує зміцнення матеріальної бази. Тому в 1933 р. до неї приєднують Христинівський науково-дослідний радгосп з механізації сільського господарства з площею орної землі 2500 гектарів.

Станція із селекційної реорганізовується в дослідно-селекційну з слідуючою структурою: відділ селекції цукрових бу-

ряків; відділ селекції зернових культур; відділ механізації та агротехніки сільського господарства; відділ захисту рослин; відділ хімізації сільського господарства; відділ насінневого контролю бурякорядгоспів.

Після проведення реорганізації в 1934 році директором дослідно-селекційної станції призначають П. П. Ветрова.

Слід відмітити, що розширення науково-дослідних робіт на станції негативно не вплинуло на проведення селекції і насінництва цукрових буряків. Творчий пошук продовжується. В. В. Михалевич інтенсивно працює над новими методами селекції, які передбачають використання явища гетерозису.

З 1935 року разом з колективом спеціалістів відділу селекції цукрових буряків продовжив справу В. В. Михалевича Т. Ф. Гринько, якого запросили на посаду завідувача відділу з Іванівської дослідно-селекційної станції.

Багата палітра сортів цукрових буряків, створена поколінням селекціонерів, які поєднують врожайність з високою цукристістю, широко використовується в селекційній роботі на інших станціях (Веселоподільській, Бійській, Білоцерківській, Первомайській, Киргизькій, Межотненській, Льговській), а також в Молдавському, Казахському, Білоруському інститутах.

Широко відпускається насіння для маточних посівів в розмірі 30-40% всієї потреби в насінні колишнього Радянського Союзу, що дало можливість довести площі посівів фабричних цукрових буряків до 600 тис/га сортами Верхняцької селекції.

Розширення та поглиблення наукової діяльності стосовно вимог часу залишило позитивний слід в селекції зернових культур. Селекціонери Л. П. Максимчук, Т. Д. Ковтун, І. Ф. Похиль, І. К. Безпалов, Я. Т. Загороднюк та інші створюють нові сорти озимої пшениці Лютесценс 9, Лютесценс 17, Ерітроспермум 15, сорт озимого жита Таращанське IV, сорти ячменю Верхняцький 8, Верхняцький 2038, вівса Советский 339. Всі новостворені сорти проходять державне сортовипробування і передаються у виробництво.

Керівництво відділу зернових культур було запропоновано селекціонеру вівса Я. Ф. Загородшоку.

Відділ механізації та агротехніки сільського господарства був одним із найбільших, з штатом висококваліфікованих інженерів та агрономів, займався вивченням механізації технологічних процесів. Основний, передпосівний обробіток ґрунту, сівба, міжрядний об-

робіток цукрових буряків, машинну посадку, догляд, механізоване збирання висадків, оптимальне річне і денне завантаження трактора залежно від характеру робіт - ось неповний перелік питань, які вивчалися у відділі механізації.

Всі названі агроприйоми мали важливе народногосподарське значення. При їх розробці також вивчали організацію використання засобів виробництва, організацію праці, розроблялися норми виробітку та розцінки. Вирішення даних питань було надзвичайно актуальним для успішного розвитку сільського господарства нашої країни.

Селекційна робота з цукрових буряків, зернових культур велася не тільки в напрямку збільшення врожайності, а й стійкості новостворених сортів до хвороб та шкідників. Спочатку цією роботою займалися безпосередньо селекціонери. Збільшення об'єму досліджень зумовлює введення в штат спеціалістів із захисту рослин, які об'єднуються у відділ захисту рослин. До складу відділу входять дві лабораторії - ентомології та фітопатології.

Спеціалісти лабораторії ентомології вивчали біологію шкідників цукрових буряків і розробляли біологічні методи боротьби з ними. Лабораторію фітопатології, як і відділ в цілому, очолював Н. В. Брояківський.

Фітопатологи приймали участь в створенні стійких до хвороб сортів, вивчали шкодочинність коренеїду, ефективні міри боротьби з ним. Пероноспороз цукрових буряків в 1937-1940 рр. вивчають А. Я. Овчаренко, Г. І. Захарченко.

Розуміння того, що без збалансування поживних речовин у ґрунті, оптимального насичення ними ґрунту під ту чи іншу культуру не дасть бажаних результатів в отриманні високих сталих врожаїв, зумовило створення відділу хімізації, завданням якого було встановити дози, форми, види добрив, а також способи їх застосування.

Спочатку цю роботу проводили в польових сівозмінах, але одержані дані не мали достовірності. Тому в 1937 р. на Христинівському відділку закладається стаціонарне дослідне поле площею 66 га для порівняльного вивчення травопільної та паропросапної системи землеробства з накладенням на них удобрення сільськогосподарських культур.

Створюється агрохімічна лабораторія для більш глибоких агрохімічних, мікробіологічних, агрофізичних та агробіологічних досліджень. Очолював агрохімічну лабораторію в ті часи І. Ф. Скитський,

дослідження проводив П. І. Сьомушкін.

У 1937 р. очолив колектив Верхняцької дослідно-селекційної станції І. В. Семенов.

Насінництво є невід'ємною складовою селекційного процесу. Спочатку воно було примітивне, малооб'ємне, велося безпосередньо селекціонером, основним завданням якого було розмноження насіння і збереження сорту в "чистоті". В середині 30-х років перед насінництвом ставиться завдання покращити якість насіння, яке передбачало не тільки збереження сортових якостей, а й поліпшення сорту шляхом оновлення насіння внутрісортним схрещуванням з подальшим ціленаправленим відбором у всіх ланках. Сорти Верхняцької селекції висівались в усіх областях України, багатьох регіонах Російської Федерації, в Грузії, Дагестані.

Напередодні 40-річчя плідної науково-дослідної діяльності в 1939 р. директором станції призначають Я. М. Самокіш.

Простежуючи історичний розвиток на протязі 40 років роботи станції, видно, що із лабораторії селекційного відбору при цукровому заводі вона перетворилась в дослідно-селекційну, яка практично вирішувала всі питання стосовно вимог часу по забезпеченню сільськогосподарського виробництва прогресивними методами його ведення.

Плідна робота станції була перервана Великою Вітчизняною війною.

Ведучі спеціалісти з селекційними матеріалами були евакуйовані до Киргизії, де продовжували в Новотроїцькому бурякорадгоспі під керівництвом завідувача відділу селекції цукрових буряків Т. Ф. Гринька розмноження виведених станцією нових високопродуктивних сортів. Насінним матеріалом цих сортів в роки війни постачалися колгоспи та радгоспи Середньої Азії.

Частина спеціалістів, робітників станції була евакуйована в бурякорадгосп ім. Сталіна Шульгінського району Тамбовської області, де плідно трудилися на різних роботах.

Наукова робота з агротехніки припинилась.

Будівлі, обладнання лабораторій, техніка, яку неможливо було вивезти, залишилась на окупованій території і були пограбовані, переорано стаціонарне дослідне поле.

У березні 1944 р. Христинівщина була звільнена від німецько-фашистських загарбників. Розпочато відбудову дослідно-селекційної станції.

Очолує станцію в важкий післявоєнний період М. Е. Рослік.

Приєднаний в 1933 році Христинівський радгосп виділяється в окреме господарство під назвою Верхняцький елітно-насінницький радгосп. Директором радгоспу призначили М. М. Докало.

За дослідно-селекційною станцією залишаються Верхняцьке та Христипівське відділення.

Протягом трьох наступних післявоєнних років повністю відновлено стаціонарне дослідне поле, розгорнуто селекційну роботу в масштабах довоєнного періоду і налагоджено насінництво.

Завданням селекції цукрових буряків в післявоєнний період лишається створення сортів, які поєднували б високу врожайність з високою цукристістю, а також стійкістю проти грибкових захворювань як в період вегетації, так і при зберіганні сировини в кагатах.

Створені в довоєнний період сорти типу "нормаль" мали нижчу врожайність, проте завдяки вищій цукристості та виходу цукру з гектара вирівнювались з врожайними.

Над усуненням цього недоліку працював відділ селекції цукрових буряків під керівництвом Т. Ф. Гринька, у післявоєнні роки розроблена нова методика селекції цієї культури. В її основу покладено вивчення і відбір потомств в умовах середовища, яке змінюється на різних фонах і в різні роки.

Для щорічного проведення сортовипробування новостворених сортів і гібридів цукрових буряків приймається рішення про створення сортодільниць з цукрових буряків на дослідно-селекційних станціях. На Верхнячці така сортодільниця була створена в травні 1944 р., першим завідувачем був П. С. Краснюк, агрономом працювала М. Я. Борійчук. Методично правильно організована робота дала можливість з 1945 р. проводити сортовипробування. З червня 1945 р. сортовипробування продовжують К. О. Морачевський на посаді завідуючого і агроном В. С. Біляєва. Цю роботу на Верхнячці проводили на протязі 29 років і припинили в 1973 році.

Продовжується робота з селекції та насінництва зернових культур під керівництвом спеціаліста по вівсу Я. Ф. Загородіпока. В селекції озимої пшениці (селекціонер Л. А. Головцов) поставлено завдання створити сорти з підвищеною продуктивністю та зимостійкістю відносно сортів Ерітроспермум 15, Лютесценс 17. Переглянута схема селекції вівса дала можливість скоротити виведення нових сортів з 13 до 5 років. Відновлюється перервана в 1936 р. робота з селекції озимого жита під керівництвом селекціо-

пера Е. С. Чеховської. Припинена в 1936 р. селекція ярого ячменю (всі матеріали були передані на Іллінецьку селекційну станцію) в післявоєнний період не відновлюється, підтримується лише первинне насінництво введених в довоєнний період сортів.

Фітопатологи під керівництвом З. А. Місевич продовжують вивчати методи боротьби з хворобами цукрових буряків та зернових культур, зокрема з вірусними захворюваннями озимої пшениці, бактеріозом ярого ячменю, пероноспорозом цукрових буряків.

Відновлення роботи дослідного стаціонарного поля дало можливість відділу агротехніки (завідувач П. Д. Рябушко, спеціаліст П. К. Демченко), продовжити вивчення польових травопільних сівозмін. На основі детальних досліджень, проведених в стаціонарних дослідах, виробництву рекомендовано порядок чергування культур в 10-пільній польовій сівозміні.

В післявоєнний період районуються та передаються у виробництво сорти ячменю ярого - Верхняцький 2038, Верхняцький 8, озимого жита Таращанське IV, створені селекціонерами в довоєнний період, розширюються посіви інших зернових культур.

Під керівництвом талановитого селекціонера Т. Ф. Гринька створюються нові сорти цукрових буряків - В 020, В 031, В 038.

Площі посіву сортів Верхняцької селекції становлять: зернових культур - 6 млн. га, цукрових буряків - 550 тис. га.

За успішну роботу з виведення нових високоврожайних сортів цукрових буряків, зернових культур та у зв'язку з 50-річчям заснування колективів Верхняцької дослідно-селекційної станції у 1949 р. було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. 27 працівників станції було нагороджено орденами та медалями.

Продовжуючи селекційно-насінницьку роботу з цукровими буряками, зерновими культурами, наукові працівники станції, зокрема відділу агротехніки починають вивчення механізму вирощування цукрових буряків з мінімальними затратами ручної праці. В 1949-1954 рр. впроваджується у виробництво букетування за схемами 27x18, 30x15, 30x25, що дає можливість скоротити затрати ручної праці на догляді за посівами. Впроважуючи у виробництво одностосовні сорти та гібриди цукрових буряків, за пропозицією спеціалістів ВНІЦ на станції починають вивчення пунктирного способу сівби.

З 1956 по 1958 рр. директором станції працює Л. А. Головцов. Невпинний розвиток сільськогосподарського виробництва

ставить перед науковими установами нові завдання. Саме в цей період згідно постанови від 14 лютого 1956 року за № 253 на базі Верхняцької дослідно-селекційної станції організовується Черкаська обласна державна сільськогосподарська дослідна станція.

В результаті цієї реорганізації функціональна діяльність станції набагато розширюється. Основне завдання тепер полягає в розробці заходів, які забезпечували б одержання максимальної кількості сільськогосподарської продукції з кожних 100 га ріллі при найменших затратах засобів виробництва.

Для виконання цього завдання на станції додатково створюється п'ять нових відділів: наукової інформації, економіки і організації, механізації, овочівництва і тваринництва. Одночасно ведеться будівництво науково-виробничої бази станції в с. Холодна Смілянського району.

Наукова діяльність проводиться на Верхнячці, всі кошти направлені на будівництво нової бази. Доречно сказати, що цей період негативно вплинув на селекційну роботу, дещо затримав її розвиток, тому що новостворені відділи розміщувались за рахунок існуючих. В період реформування, починаючи з 1958 р., станцію очолює А. М. Фейцаренко, який до цього працював директором Львівської дослідно-селекційної станції.

З 1960 р. спеціалісти станції починають впроваджувати у виробництво нову систему насінництва зернових, зернобобових, олійних культур та багаторічних трав в Черкаській області, що дозволило в 1965 р. повністю перейти на сортові посіви високими репродукціями на всіх площах.

У 1962 р. Черкаська обласна дослідна станція була переведена на нову базу в Смілянський район. Майже всі наукові працівники змушені були переїхати, тому що штати і кошти, які виділялись на наукову роботу, були передані новоствореній станції.

Велика заслуга у відновленні діяльності Верхняцької дослідно-селекційної станції належать директору А. М. Фейцаренку і завідувачому відділом селекції цукрових буряків Т. Ф. Гриньку, які зуміли доказати, що переведення селекційної роботи з цукрових буряків на нове місце ще більше погіршить, відкине на більш довгий час створення нових сортів.

5 квітня 1963 р. постановою Ради Міністрів СРСР за № 392 відновлена Верхняцька дослідно-селекційна станція в системі ВНІЦ. В цей період проходить реорганізація сільськогосподарських

підприємств, яка зумовлює укрупнення існуючих господарств.

Верхняцька дослідно-селекційна станція поряд з селекційною роботою спеціалізується на насінництві зернових, зернобобових культур та багаторічних трав районуваних та перспективних сортів з об'ємом реалізації елітного насіння в кількості 2000 тонн щорічно.

До станції приєднують радгосп ім. Калініна, земельний масив орної землі станції збільшується до 3043 га. Спочатку відновлюється робота відділу селекції цукрових буряків зі штатом в 9 осіб.

У 1962 році Гринько Тит Федорович номер і роботи з селекції цукрових буряків очолив співробітник відділу В. Г. Перетятко, який до того часу під керівництвом Т. Ф. Гринька закінчив заочно аспірантуру ВНІЦ і представив до захисту кандидатську дисертаційну роботу на тему "Гібридизація в селекції цукрових буряків на Верхняцькій дослідно-селекційній станції".

60-і роки як в країні, так і на станції були позначені значними змінами в напрямках селекційної роботи. Все більший вплив на селекцію почали виявляти генетичні уявлення як справжня теоретична база.

З ініціативи В. П. Зосимовича (ВНІЦ) на станції проводяться пошуки форм з цитоплазматичною чоловічою стерильністю. Такі форми були знайдені В. Г. Перетятком серед матеріалів походження із сорту польської селекції Янаш 1.

Серед селекційних матеріалів з сорту Верхняцький 031 Н. А. Перетятко були знайдені і вивчені форми з генною (менделівською) чоловічою стерильністю.

З ініціативи А. Н. Лужкова (Новосибірськ) на станції починаються роботи з полігілоїдами. М. С. Грициком переводяться на тетраплоїдний рівень кращі диплоїдні матеріали.

В. Г. Перетятко по програмі, наближеної до реципропно-рекурентної схеми, на протязі кількох поколінь веде послідовний відбір родоначальників-педігрі серед двох генетично різних гілок селекційних матеріалів з метою підвищення рівня їх комбінаційної цінності.

Ця програма завершилась створенням і передачею у виробництво двох сортів - Верхняцька 098 і Верхняцька 103, в яких був використаний ефект гетерозису.

На станції почали функціонувати такі відділи і лабораторії:

селекції цукрових буряків; селекції зернових культур; насінництва цукрових буряків; насінництва зернових культур; землеробства; захисту рослин; впровадження передового досвіду і наукових досягнень; лабораторія агрохімії; лабораторія агрометеорології.

Проходить зміна поколінь в керівництві станції. А. М. Фейцаренко виходить на заслужений відпочинок, очолює колектив з 1968 року кандидат сільськогосподарських наук Я. Ф. Береговенко, якому його коротке життя не дало змоги розкрити організаторський талант керівника наукової установи.

На посаду директора Верхняцької дослідно-селекційної станції запрошується кандидат сільськогосподарських наук В. П. Сигида, який до цього працював начальником управління сільського господарства Монастирищенського району Черкаської області.

Сформований колектив науковців продовжує справу своїх попередників, втілює в життя нові наукові досягнення.

У 1924-1929 роках спеціалістом відділу селекції цукрових буряків працювала О. К. Коломієць, яка в 1932 р., працюючи на Білоцерківській станції, на матеріалах Верхняцької станції знайшла однонасінні плоди, що поклато початок розвитку селекції і насінництва однонасінних цукрових буряків.

На Верхнячці селекція однонасінних цукрових буряків розпочата в 1957 році спеціалістом Л. С. Білопільською. В перші роки робота з однонасінними буряками проводилась методом групового і індивідуального відбору. В державне сортовипробування передається гібрид Верхняцький однонасінний 17.

З переходом В. Г. Перетятка в Інститут цукрових буряків, відділ з 1966 р. очолює М. С. Грицик. На зміну сортам-популяціям прийшли однонасінні гібриди на стерильній основі. Це був новий напрямок в селекції, технологічно досить важкий, який вимагав концентрації і кооперації зусиль багатьох станцій. В цій кооперації Інститутом цукрових буряків Верхнячці було визначено завдання створення багатонасінних запилювачів до ЧС форм інших станцій і зарубіжних фірм. Ця робота на станції завершилась у 1974 р. створенням першого однонасінного гібриду на стерильній основі Ювілейного, який у 1983 році районований на площі більше 1 млн. га. Його створено у співпраці з Уманським селекційним пунктом (тепер філіал Інституту цукрових буряків).

Відділ селекції зернових культур з 1959 р. очолює кандидат сільськогосподарських наук Г. І. Фейцаренко, яка до цього працює

нала па Львовській станції завідувачкою відділу селекції зернових культур. Виведені на станції сорти озимої пшениці перевищували за врожайністю зерна сорт Українка на 3-4 ц і широко використовувались в селекційній роботі у інших наукових установах. Так, сорт Лютесценс 17 приймав участь у створенні сортів Безоста 1, Одеська 26, Куїщевська 5, Лютесценс 112, Харківська 238, Калужська 9.

Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва ставить перед селекціонерами вимогу створювати високоврожайні пластичні сорти інтенсивного тину з високою технологічною якістю зерна. Такий підхід до вирішення проблем селекції зумовлює перегляд методики ведення селекційної роботи з озимою пшеницею на станції. В 1967 р. було закуплено і обладнано лабораторію для проведення біохімічних аналізів якісного складу зерна (спеціаліст Г. О. Бердичевська).

Аналізи зразків озимої пшениці, що знаходились в селекційному процесі, показали низьку технологічну якість зерна. Селекціонери озимої пшениці А. А. Вакуленко, Л. В. Сигида із великої кількості селекційного матеріалу відбирають зразки, які поєднують високу врожайність і технологічні якості зерна. В 1970 р. створено сорт озимої пшениці Черкаська рання.

В цей час створюються селекційні центри. В зоні Лісостепу таким центром з селекції озимої пшениці став Миронівський інститут пшениці. В зв'язку з цим офіційно закривається селекція озимої пшениці на Верхняцькій дослідно-селекційній станції і всі матеріали передаються в центр. Створені на той час високоврожайні, з високими технологічними якостями зерна сорти озимої пшениці (Венера, Верхняцька 16, Радянська 60, Христипівська, Верхняцька 20) так і не були районовані.

Селекційну роботу з озимим житом проводить Е. С. Чеховська, яка з січня 1965 р. очолює відділ селекції зернових культур. Під її керівництвом виведено сорти озимого жита Нива, Верхняцьке тетраплоїдне, Верхняцьке 32, які і на сьогодні знаходяться в реєстрі районованих сортів, а сорт Верхняцьке 32 є національним стандартом. Трагічна смерть перешкодила видатному вченому втілити в життя багато наукових розробок.

З 1980 р. селекцією озимого жита займається В. М. Волошин, який разом з О. І. Довгун, З. О. Мазур працює над створенням короткостебельних високоврожайних сортів інтенсивного типу. Створено сорти Верхняцьке 94, Верхняцьке 95.

Селекційна робота з вівсом проводиться на станції упродовж всього часу її існування.

Створений селекціонером Я. Ф. Загороднюком сорт вівса Советский 339 був районований і довгий час являвся стандартом не тільки на Україні, а й в Дагестані, Кабардино-Балкарії, Грузії.

З 1965 р. роботи з селекції вівса проводить Т. К. Кошарна (Довгаль) у напрямку створення сортів інтенсивного типу, які б ефективно використовували родючість ґрунту, не втрачаючи якості зерна, високого вмісту білку і незамінних амінокислот, мали б низький відсоток плівчатості.

Із великої кількості матеріалів різних екологічних груп, які вивчалися на станції, створені сорти вівса Черкаський 1, Лос 3 шляхом використання селекційних матеріалів Верхняцької та Львівської дослідно-селекційних станцій.

З селекції вівса з 1988 р. продовжує працювати Г. О. Бердичевська, яка з 1995 року очолює відділ селекції і насінництва зернових культур. В даний час селекціонером передано в державне сортопробування три сорти вівса - Ранок, Верхняцький 97, Стрілець.

Збільшення об'єму робіт з селекції та враховуючи потребу в елітному насінні сільськогосподарських культур на станції в квітні 1964 р. створюються відділи насінництва цукрових буряків та зернових культур.

Наукові роботи відділу насінництва цукрових буряків були спрямовані на вдосконалення технології вирощування маточних цукрових буряків і насінників, вивчення норм і співвідношення поживних речовин мінеральних добрив під маточні буряки і насінники, способи вирощування гібридного насіння триплоїдних гібридів і гібридів на ЧС основі, особливості росту і розвитку маточних буряків і насінників-компонентів нових гібридів на ЧС основі, прийоми підвищення врожаю і якості гібридного насіння на ЧС основі, вивчення впливу обробки цукрових буряків і насіння ЧС гібридів регуляторами росту на їх продуктивність.

Першим завідувачем відділу був у 1964-1965 рр. І. М. Добровольський, з 1965 по 1995 рік - І. Г. Кириченко.

В різні роки науковими співробітниками відділу працювали В. К. Тарасюк, В. П. Давиденко, Л. Д. Бондаренко, І. А. Козленко, лаборантами - Т. І. Шкарбан, М. П. Піддубняк, С. М. Крочак, Т. В. Смішна.

Спеціалісти відділу насінництва зернових культур в короткий строк розвернули первинне насінництво 13-ти сортів зернових, зернобобових, кормових та олійних культур. Для ведення первинного насінництва була утворена спеціальна 9-ти пільна сівозміна на площі 18 га. Схема ведення насінництва передбачала продаж елітного насіння безпосередньо господарствам для висіву на ділянках розмноження.

Реалізацію елітного насіння проводили господарствам семи районів Черкаської області.

З призначенням у 1960 р. П. К. Демченка на посаду замісником директора з наукової роботи відділ землеробства очолює М. М. Мартинович. На основі проведених дослідів виробництву рекомендовано систему оранки під культури бурякової сівозміни, поверхневий обробіток ґрунту під озиму пшеницю після різних попередників.

Досконале вивчення набору та чергування культур дало можливість рекомендувати стосовно спеціалізації господарств десятипільні польові, восьмипільні кормові сівозміни з максимальним виходом продукції та мінімальними затратами праці на її виробництво.

У 70-ті роки спеціалісти відділу землеробства В. Х. Радзівіл, В. П. Хоменко вивчають в тимчасових дослідах хімічні методи боротьби з бур'янами в посівах цукрових буряків і рекомендують виробництву як більш ефективні бакові суміші гербіцидів.

Хімічні методи боротьби з бур'янами дали можливість побудувати моделі вирощування цукрових буряків без затрат ручної праці.

Створення системи ведення сільського господарства, зокрема рослинництва, обумовлює створення і системи її захисту від шкідників та хвороб.

У 1965 р. новостворений відділ захисту рослин у складі завідуючої відділом В. С. Мусатової, старшого наукового співробітника Е. М. Шевченко, лаборантів В. М. Політухи, Д. А. Розен продовжують вивчення хвороб цукрових буряків: пероноспорозу, церкоспорозу, фомозу, коренеїду, кагатної гнилі, вірусних захворювань - жовтухи, мозаїки. У відділі розробляють ефективні засоби боротьби з ними, приймають участь у створенні стійких до кагатної гнилі сортів цукрових буряків. У співдружності з селекціонерами зернових культур колектив відділу успішно працював над створенням

сортів озимого жита, стійких до борошнистої роси та бурої іржі, вівса - до корончатої іржі та летючої і твердої сажок.

Науковими працівниками з фітопатології в свій час працювали: Н. Г. Гаврилюк, В. С. Біляєва, О. М. Недвіга, В. Д. Козленко, Н. С. Чупайда.

В 1976 р. В. П. Сигиду запрошують викладачем в Уманський сільськогосподарський інститут. Директором станції призначають селекціонера, кандидата сільськогосподарських наук Д. А. Гаврилюка, який до нього працював на Вінницькій дослідній станції завідувачем відділу селекції цукрових буряків. З його призначенням Верхняцькій селекстанції були передані і селекційні матеріали Немерчанської селекції та обладнання лабораторії. Селекція цукрових буряків на Вінницькій сільськогосподарській дослідній станції була припинена.

Масова поява бурякової крихітки в зоні діяльності дослідно-селекційної станції зумовлює пошкодження сходів цукрових буряків, що призводить до пересіву. Для вивчення біологічних особливостей шкідника і розробки методів боротьби з ним на посаду ентомолога відділу захисту рослин в серпні 1976 р. запрошують співробітника Веселоподільської дослідно-селекційної станції П. П. Коротича.

Уже у 1977 р. для боротьби з крихіткою застосовують 16% гранульований фосфамід на суперфосфаті власного приготування. За рекомендацією працівників відділу захисту рослин у 1982 р. було налагоджено промислове виробництво фосфаміду спочатку на суперфосфаті, а потім на нітрофосці. Внесення його в рядки при сівбі (100 кг/га) давало прибавку врожаю до 50 н/га. Проте внесення цих препаратів не включає наземний обробіток інсектицидами для захисту сходів від комплексу фітофагів.

Ріст урожайності всіх сільськогосподарських культур неможливий без мінеральних та органічних добрив. Для одержання економічного ефекту від застосування добрив необхідно глибоко знати весь комплекс факторів, який супроводжує їх дію. Ці питання з 1963 р. вивчали спеціалісти лабораторії агрохімічного аналізу - Л. С. Подвальна, Г. Т. Вовк під керівництвом кандидата сільськогосподарських наук Л. І. Мартинович.

З переходом Л. А. Гаврилюк на викладацьку роботу директором станції з лютого 1982 р. призначають кандидата сільськогосподарських наук М. Я. Тисельського, який до цього працював доцентом кафедри економіки Рівненського сільськогосподарського

інституту. За період його роботи на станції інтенсивно ведеться будівництво багатоквартирних житлових будинків, тваринницьких приміщень, газифікується територія селища, де проживають робітники станції.

У 1986 році М. Я. Тисельський повертається на роботу в Рівненський сільськогосподарський інститут. Директором станції призначають старшого наукового співробітника Інституту цукрових буряків кандидата сільськогосподарських наук М. М. Барабана. При ньому на станції уворюється науково-виробнича система з впровадження у виробництво української індустриальної технології виробництва цукрових буряків. Спеціалісти системи основну увагу приділяли підготовці кадрів, матеріально-технічному забезпеченню виробничих процесів.

Кінець 80-х - початок 90-х років ознаменувався процесом руйнування зв'язків - розпадається на окремі держави Радянський Союз, порушується економічна інтеграція, явним стає спад виробництва. Не обминули ці події і сільське господарство - починають роз'єднуватись колективні та державні сільськогосподарські підприємства.

На Верхнячці від'єдналися два виробничих відділки - Христинівське та ім. Калініна, на їх базі створюється дослідне господарство "Нива" Верхняцької дослідно-селекційної станції. Після цього Верхняцька дослідно-селекційна станція залишається суцільно науковою установою з такими функціональними підрозділами: відділ селекції та насінництва цукрових буряків; відділ селекції та насінництва зернових культур; відділ агротехнології, лабораторія захисту рослин.

У 1994 р. М. М. Барабані переходить працювати в асоціацію по цукрових буряках при Верхняцькому цукровому заводі, директором станції призначають кандидата біологічних наук М. С. Грицика, а з вересня 1997 р. директором станції працює М. О. Вакуленко.

Спеціалісти відділу селекції та насінництва цукрових буряків Д. М. Адаменко, Б. В. Видрик, П. І. Вакуленко, В. М. Видрик, В. В. Гайшук, С. В. Саух, В. Е. Паламарчук, М. Д. Цвинда, І. Г. Кириченко під керівництвом завідувача відділу М. С. Грицика продовжують працювати над створенням одонасінних гібридів на стерильній основі, використовуючи в своїй роботі не тільки напрацьовані, а й матеріали інших наукових установ, розробкою методики ведення насінництва цукрових буряків триплоїдних гібридів на ЧС основі.

Відділ зернових культур працює в напрямку створення пластичних високоврожайних, з високими технологічними якостями зерна сортів озимого жига та вівса, а також займається насінництвом районуваних та перспективних сортів зернових культур, вирощує щорічно 350-400 тонн насіння супереліти.

Науковими працівниками працюють В. М. Волошин, Л. В. Лисенко, Л. П. Нечепоренко, техніками - К. А. Бондарчук, Л. Я. Дорошенко, Ю. Ф. Кулик, Н. І. Мазур. Очолює колектив Г. О. Бердичевська.

Лабораторія агротехнології проводить дослідження у двох стаціонарних дослідах і вивчає польові зерно-бурякові сівозміни та системи їх удобрення, які забезпечують найбільший вихід продукції з одиниці площі та підвищення родючості ґрунту.

Важливого значення набувають пошуки джерел забезпечення цукрових буряків фосфором, родовищ якого на Україні обмаль. Оцінку сировини, що надходить у результаті цих пошуків та визначення оптимальних доз її використання, проводять в тимчасових дослідах. Крім того, визначають оптимальні дози фосфору та дози вапнякових матеріалів залежно від доз хлору різних форм хлоромістких калійних добрив, внесених під цукрові буряки. Всі польові дослідження супроводжуються агрохімічними, метеорологічними, біометричними дослідженнями і фенологічними спостереженнями.

В колективі працюють науковими співробітниками С. С. Костенко, І. А. Козленко, В. Х. Радзивіл, Д. С. Подвальна, В. К. Тарасюк, О. Г. Дяченко, техніками - І. А. Сопова, Д. Д. Марчак, Т. В. Смішна. Очолює колектив Т. В. Колібабчук.

Спеціалісти відділу захисту рослин М. П. Жук, О. І. Митник під керівництвом П. П. Коротича продовжують розробку екологічно безпечних засобів застосування препаратів нового асортименту, які дають змогу уникнути наземного обприскування посівів інсектицидами.

Пройшов випробування препарат фурадан, на зміну якому спеціалісти рекомендують препарат гаучо як більш ефективний для захисту сходів від шкідників. В даний час лабораторія захисту рослин проводить дослідження щодо подальшого вдосконалення технології обробки насіння цукрових буряків інсектицидами в комплексі з новими фунгіцидами і іншими компонентами.

Простежуючи історичний розвиток наукової діяльності на станції ми бачимо, що наукові розробки вчасно впроваджувалися у виробництво і першими апробаторами їх були спеціалісти-вироб-

ничники дослідно-селекційної станції: головні агрономи А. А. Міняйленко, Я. П. Коваль, О. М. Вакуленко, В. С. Мазайкін, М. О. Вакуленко та інші; головні інженери М. О. Вакуленко, М. Г. Прищепа, П. Д. Гринберг, А. С. Борисюк та інші; керуючі Верхняцьким відділком І. М. Чеховський, А. Д. Гордеев, Б. Г. Мусатов, Б. П. Овчарук та інші.

Нині Верхняцька дослідно-селекційна станція функціонує не за кращих умов: незадовільне фінансування з боку держави прикладних та фундаментальних досліджень призводить до обмеження їх проведення, не оновлюється машинно-тракторний парк, невпинно зростає борг з заробітної плати - ось неповний перелік негараздів.

Але і в цих складних умовах науковці продовжують творчо і плідно працювати, створюють нові сорти і гібриди зернових культур, цукрових буряків, регулярно проводять наради-семінари з питань насінництва, технології виробництва цукрових буряків та інших культур, надають консультації виробничникам.

Верхняцька дослідно-селекційна станція по праву залишається провідним науковим центром регіону з питань сільськогосподарського виробництва.

Колектив науковців вишукує нові форми творчого співробітництва із спорідненими науковими установами, перебудовує тематику наукових досліджень у відповідності з новими напрямками подальшого розвитку сільського господарства, відпрацьовує нові форми ефективного наукового забезпечення буряківництва зони діяльності станції.

УДК 633.63:631.52

М. С. Грицик

ВІД БАГАТОНАСІННИХ СОРТІВ-ПОПУЛЯЦІЙ ДО ОДНОНАСІННИХ ГІБРИДІВ НА СТЕРИЛЬНІЙ ОСНОВІ

Початком селекційної роботи з цукровими буряками на Верхнячці прийнято вважати 1899 рік. Проте в літературі є відомості, що ці роботи починались значно раніше - в 1886 році (Е. А. Шнейдер). Очевидно тут йдеться про ранній період розвитку насінництва.